

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника
Тичини Дмитра Михайловича на дисертаційне дослідження
Зінсу Ольги Іванівни на тему «Психолого-правові засади запобігання
домашньому насильству в Україні», поданого до захисту у
спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на
здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 »Право»

Ступінь актуальності обраної теми

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3) й має право на свободу та особисту недоторканість (ст. 29). На виконання цих положень Національна стратегія у сфері прав людини (2021) визнала стратегічною ціллю забезпечення прав людини відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів.

Сьогодні наша країна, крім воєнних подій, переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх межах – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності. Не є винятком у цьому процесі й сім'я, яка стала об'єктом учинення протиправних діянь, що призводить до зниження життєвого рівня, збільшення кількості населення, що знаходиться на межі або за межею бідності, послаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти й культури тощо. На державному рівні в країні визнано наявність проблеми насильства в сім'ї ще у 2001 році, коли на підставі положень Конституції України та Конвенції ООН про права дитини було прийнято закони України «Про охорону дитинства» та «Про попередження насильства в сім'ї». У цих законодавчих актах надано визначення таких понять, як «насильство», «жертва насилля», а також введено термін «захисний припис», однак необхідність впровадження правових норм, що відповідатимуть сучасним міжнародним та європейським стандартам, зумовила прийняття згодом Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.), що розширював коло суб'єктів, на яких покладається здійснення заходів із запобігання та протидії домашньому насильству.

З огляду на те, що євроінтеграційні прагнення України зумовлюють безумовне забезпечення дотримання прав і свобод людини, формування національної правової бази щодо охорони і захисту сім'ї невинувато з'ясувалося. Зокрема, ідеться про Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р.) як всеосяжну міжнародну угоду, що слугує основою дій для багатьох країн Європи та на інших континентах, яку невмотивовано зі значним запізненням, ратифіковано лише 22 червня 2022 року. Попри це, задекларовані законодавчі й інституційні зміни,

визначені Стамбульською конвенцією, донині залишаються на стадії опрацювання та реалізації.

Більше того, в умовах воєнного стану, у державі збільшилася суспільна напруга, чимало людей втратили близьких, житло, роботу. З'явилася значна кількість внутрішньо переміщених осіб та зросла інтенсивність насильницької поведінки. Такі негативні тенденції спричинили високий рівень індикаторів домашнього насильства й зумовили необхідність розроблення сучасних науково обґрунтованих засад запобігання з урахуванням концептуальних підходів вітчизняних і зарубіжних учених, національного законодавства й міжнародно-правових документів, практики діяльності органів правопорядку.

Тому враховуючи, що одним із важливих завдань наук психологічного та кримінально-правового циклу є безперервне озброєння правоохоронних органів ефективними засобами й методами боротьби зі злочинністю, наведені обставини визначають нагальну потребу в активізації наукових досліджень проблематики, що має не лише теоретичне, а й практичне значення, позаяк практика діяльності Національної поліції відчуває потребу в сучасних заходах запобігання таким кримінальним протиправним проявам. Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження Зінсу Ольги Іванівни не викликає сумнівів як у науково-теоретичному, так і у практичному аспектах.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій О. І. Зінсу відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Робота виконана у Національній академії внутрішніх справ в рамках Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки (Постанова Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 р. № 30); Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 15 серпня 2021 р. № 5/2015); Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки, затверджених рішенням Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28/1) та ін.

Основні положення та висновки в дисертації висвітлено у 22 одноосібних наукових публікаціях, серед яких: 11 наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві наукових статті – у зарубіжному науковому журналі

(Республіка Польща); дві статті – опубліковано у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних, а також сім тез доповідей, які оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях (дві з яких – у державах Європейського Союзу: республіка Польща та республіка Латвія). Вони відображають наукову новизну обраної О. І. Зінсу теми.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Дисертація за характером і змістом розглянутих питань є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням психолого-правових засад запобігання домашньому насильству. На основі проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків та рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення.

Ціла низка результатів і висновків, які з них слідують були отримані вперше і мають достатній ступінь наукової новизни. Вперше здійснено авторську універсалізацію поняття «домашнє насильство» в парадигмі природного та позитивного права. На підставі аналізу міждисциплінарних концепцій з дослідження домашнього насильства запропоновано підхід, що дозволяє розглядати зазначений феномен як поліфонічний глибинний конфлікт, в основі якого простежується психологічна несумісність, що в поєднанні з низьким рівнем правової культури, деформацією правосвідомості, психопатологічними розладами особистості створюють ризик суспільно-небезпечного діяння.

Проведена оцінка державної політики щодо протидії домашньому насильству з позиції громадської думки, а також визначено й обґрунтовано розуміння особи-кривдника та його неправомірної поведінки з позиції «жертви внутрішньоособистісного (інтрапсихічного) конфлікту», що сприятиме кращому розумінню психологічної природи мотиваційної сфери особистості кривдника.

Сформульовано авторську дефініцію, що сучасна державна політика України у сфері сімейних правовідносин являє собою послідовну системну комплексну діяльність, спрямовану на забезпечення всебічної підтримки сім'ї, формування неприпустимого ставлення до дискримінаційних, насильницьких моделей поведінки в сім'ї, побуті, родині та забезпечення належних умов функціонування інституту сім'ї та шлюбу. Науково обґрунтовано твердження, про те, що розв'язання проблеми домашнього насильства у світовому та конкретно-державному вимірі є системою економічних, політичних, культурних чинників, пов'язаних особливостями обраного вектора механізмів державного впливу, історичними умовами, типом правової системи та соціокультурною казуальністю феномену правової реальності.

Запропоновано розширити коло потерпілих від домашнього насильства, доповнивши відсылним положенням ст. 126-1 Кримінального кодексу України «або осіб (-и), зазначених (-ої) зазначених п. 2, п. 3 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, яка входить до переліку зазначених осіб».

Авторкою розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в частині антикриміногенного впливу на домашню злочинність. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в фахових виданнях України, а також представлені у вигляді доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах. Публікації повністю відповідають предмету дослідження і вирішують завдання, що були поставлені в дисертації. Отримані висновки й результати авторки з відповідної тематики були впроваджені в ряді профільних закладів вищої освіти України. Таким чином дисертаційне дослідження Зінсу Ольги Іванівни виконане на достатньому науково-методичному і методологічному рівнях.

Результати і положення дисертації, які виносяться на захист відповідають всім вимогам положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість результатів дослідження, положень та висновків досліджень дисертаційної роботи Зінсу Ольги Іванівни виконане на достатньому науково-методичному і методологічному рівнях не викликають зауважень. Вони логічно витікають з тексту дисертації та базуються на власних судженнях авторки, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Подані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України оформлені належним чином, мають достатнє теоретичне й практичне значення. Висновки логічно поєднані з отриманими результатами.

Інформаційною та емпіричною базою дослідження є акти судової практики та діяльності, викладені в Єдиному реєстрі судових рішень України; довідкові видання, офіційні статистичні дані та аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора, статистичні дані громадських організацій, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, узагальнена судова практика (100 судових рішень у кримінальних провадженнях за фактами домашнього насильства), зведені дані опитування 240 осіб (90 працівників Національної поліції України, 150 пересічних громадян України). Анкетування, опитування здійснено на основі авторських розроблень анкети і опитувальника.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Результати дослідження, що виносяться на захист, отримані завдяки всебічному використанню комплексного підходу, який передбачає поєднання низки різноманітних методів наукового пізнання – загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально наукових методів, що обиралися відповідно до предмета, мети, завдань дослідження. Зазначені методи надали можливість розглянути домашнє насильство як багатоаспектне явище, зокрема і як суспільно-небезпечне діяння (діалектичний герменевтичний, аналітичний, історичний, формально-юридичний, описовий методи та ін.).

Також варто звернути увагу, на те, що дослідження ґрунтувалося на компаративістському та правовому моделюванні, що забезпечило його міждисциплінарний характер, поглиблений науковий пошук соціально-культурних контекстів геоправового простору та слугувало розкриттю специфіки, адаптації та впровадженню міжнародних норм і стандартів відповідно до національного законодавства. Методологічні підвалини таких досліджень забезпечили раціональне поєднання емпіричних та теоретичних методів. Адже перші є ефективними знаряддями отримання й підтвердження лише фактичної інформації (тобто такої, що пов'язана з конкретними ситуаціями, подіями, обставинами тощо). Для обґрунтування ж загальних положень чи висновків застосовано інструментарій теоретико-критичного аналізу, що базується на закономірних принципах побудови аргументаційних процедур. Тим самим окреслено принциповий характер висновків, який неможливо обґрунтувати виключно емпіричними спостереженнями домашньої злочинності чи шляхом статистичних досліджень.

Завдяки вмілому підбору методологічного інструментарію, авторка вирішила низку теоретичних і практичних задач запобігання домашньому насильству.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Достовірність наукових результатів підтверджується впровадженням в освітній процес; апробацією основних положень на науково-практичних конференціях, публікаціями у наукових фахових виданнях України та державі, яка є членом Європейського Союзу.

Сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі можуть бути використані в:

– *правотворчості* – під час розроблення пропозицій для удосконалення окремих положень чинного законодавства стосовно законодавчої дефініції домашнього насильства;

– *правозастосовній діяльності* – для удосконалення організаційного, методичного, інформаційного забезпечення роботи суб'єктів, які у межах

своїї компетенції здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству (акт Адвокатського об'єднання «Ю.Р.С.П.» від 12.04.2023);

– *науково-дослідній сфері* – як основа для подальших наукових розроблень проблематики та системного вивчення домашнього насильства, як соціального феномену та суспільно-небезпечного діяння;

– *освітній діяльності* – для підготовки та проведення лекцій, семінарів і практичних занять та під час написання підручників, навчальних посібників із навчальних дисциплін «Юридична психологія»; «Превентивна психологія», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Теорія держави і права» «Кримінологія», «Віктимологія», «Сімейне право» (акти Національної академії внутрішніх справ від 04.06.2023, Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка від 02.10.2023, Академії праці, соціальних відносин і туризму від 01.11.2023);

– *процесі психологічного супроводу професійної діяльності* – під час проведення занять у системі професійно-психологічної підготовки.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота О. І. Зінсу складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (267 найменувань на 32 сторінках) та одинадцять додатків на 30 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 254 сторінки комп'ютерного тексту, з них обсяг основного тексту – 177 сторінок.

Розвиток природничого знання та знання про процеси, що відбуваються в соціумі, вимагає удосконалення правового забезпечення різних сфер життєдіяльності суспільства. Не є виключенням і національна правова площина, що становить матеріально-правову основу запобігання злочинності на її теренах. Правопорушення у сфері міжособистісних відносин – одвічна тема суспільств будь-якого формату й будь-якого періоду часу. Разом із тим особливо болючою проблематикою останніми роками стає тема домашнього насильства, яка переплітається з такими аспектами, як уразливе фізичне й психологічне становище жертв, негативний психо-соціальний вплив на дітей, погіршення відчуття безпеки й стабільності в родині тощо. Тому, актуальність визначеної тематики посилюється необхідністю подолання стереотипних уявлень щодо приватності правової поведінки в сім'ї, родині, побуті, а також підвищення ефективності соціального контролю щодо запобігання девіантної поведінки в міжособистісних відносинах.

Робота є завершеним цілісним дослідженням, в якому вирішено наукове завдання.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження Зінсу Ольгою Іванівною запобігання домашньому насильству рекомендуються для використання у діяльності закладів вищої освіти, в науково-дослідних розробках установ й організацій, дослідниками при написанні статей та монографій, плануванні досліджень по даному напрямку.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу О. І. Зінсу, необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. У положеннях наукової новизни, в тексті дисертації та висновках прослідковується чітка позиція про те, що домашнє насильство поширене у сфері сімейно-побутових відносин, є поліфонічним глибинним конфліктом, та криміналізованим сімейно-побутовим явищем. Висловлюється судження, що домашнє насильство тотожне сімейно-побутовому насильству, пов'язане з сімейно-побутовими конфліктами і проявляється у сімейно-побутових правопорушеннях, охоплює відносини у сім'ї, побуті та дозвіллі.

Такий підхід доволі спірний, потребує додаткової аргументації, позаяк зі змісту ст. 3 Конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (2011 р.), ратифікованій Україною у 2022 р., а також ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) убачається, що домашнє насильство вчиняється в сім'ї, в межах місця проживання або між родичами, колишнім чи теперішнім подружжям або між особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю.

Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом. Домашнє насильство вкорінене в неприязних стосунках і конфліктах між членами сім'ї, що мають взаємні права та обов'язки. Саме особиста (персоніфікована) неприязнь породжує триваючі роками конфлікти, взаємні претензії, образи і приниження, відчай і агресію, що втілюються в перманентному прагненні помститися і покарати опонента за першої ліпшої нагоди, надуманого або нікчемного приводу.

Сімейно-побутова сфера більш широке поняття, зміст якого невизначений в законодавстві. Найчастіше, сімейно-побутові відносини

складаються за місцем постійного або тимчасового проживання, неформального спілкування чи спільного проведення дозвілля між особами, які не мають взаємних прав і обов'язків. Насильницькі кримінальні правопорушення між сусідами, товаришами, раніше знайомими і малознайомими особами, як правило, вчиняються на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків.

Таким чином, домашнє насильство, його форми, прояви та наслідки навряд чи складають поліфонічність глибинного конфлікту, позаяк як правило, мають місце в сім'ї, між її членами (подружжя, батьки, діти, родичі).

2. Нажаль у підрозділах 1.4 «Міжнародні стандарти та зарубіжний досвід запобігання домашньому насильству» та 2.3 «Психологічні особливості віктимної поведінки жертви домашнього насильства» авторкою залишено поза увагою положення щодо дотримання встановленого Європейським Судом з прав людини принципу ретельності (сумлінності), що передбачає, поряд з іншим, запобігання домашній злочинності (насильства за ознакою статі) на основі «*ex officio*» (справа «Бранко Томашич та інші проти Хорватії», 2009 р.), тобто з урахуванням вимог ефективної реалізації законів, що захищають жертв кримінальних правопорушень. Практика засвідчила, що чим серйозніше правопорушення чи вищий ризик подальших правопорушень, тим більша ймовірність того, що переслідування потрібно продовжувати в інтересах суспільства, навіть якщо постраждалі відкличуть свої скарги. Відтак, Європейський Суд з прав людини рекомендує й від працівників поліції вимагати діяти на основі «*ex officio*».

3. В умовах сьогодення, помітним прошарком населення стають люди з інвалідністю. З урахуванням воєнних дій, надалі кількість таких осіб в Україні лише збільшуватиметься. Якщо походити із фізичних, а інколи й психічних можливостей зазначених категорій людей, то їх існування та підтримка життя, як правило, повністю залежать від родини. І цей факт сприяє ще більшій латентності випадків можливого насильства у родині над такими особами. Звісно, що якщо у дітей, жінок ще є шанс розірвати складні взаємини усередині родини, то люди, про яких йдеться, позбавленні навіть такої можливості. Таким чином, виникає принаймні два запитання: по-перше, чи досліджувалося дисертанткою становище таких осіб в українських родинах?; по-друге, які заходи доцільно запропонувати, або знизити рівень латентності таких випадків?

4. У розділі 3 «Шляхи та напрями вдосконалення психолого-правових засад запобігання домашньому насильству» авторка фрагментарно зупиняє увагу на аналізі нормативно-правових актів.

Водночас, в умовах сьогодення, відмічається нагальна необхідність удосконалення відомчого (міжвідомчого) нормативно-правового регулювання заходів запобігання домашньому насильству як необхідної

передумови соціально-грамотного формування та реалізації саме державної політики у сфері охорони сім'ї. Проведений рецензентом аналіз прийнятих у 1993–2011 роках ряду державних цільових програм, концепцій і стратегій боротьби зі злочинністю, що включають і соціально значущі рішення (Тичина Д. М. *Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія*. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.), засвідчив їх значною мірою декларативність і малоімовірність реалізації. Не позбавлені цих вад й закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, прийняті на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (2017 р.), а також подальші акти.

Більше того, навряд чи можна наголошувати на ролі сімейної медіації в механізмі запобігання домашньому насильству та її дієвість в умовах воєнного стану, яка напряму заборонена міжнародно-правовими актами (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р.), як всеосяжна міжнародна угода, що слугує основою дій для багатьох країн Європи та на інших континентах).

Також, варто звернути увагу, що правозастосовна, в тому числі й судова, практика вимагає правових уточнень щодо застосування обмежувальних заходів до неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) у домашньому насильстві (ч. 2 ст. 91-1 КК України). Йдеться про покладення на них судом додаткових обов'язків під час обрання запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою (ч. 5 ст. 194 КПК України), та в разі засудження. Адже, за цивільним законодавством, неповнолітній за певних умов (наприклад, перебування у шлюбі) набуває повної дієздатності, проте за віковою ознакою залишається у пільговій категорії неповнолітніх і таким чином уникає застосування судом обмежувальних заходів.

Такі положення й прогалини є принциповими й потребують розгляду.

Висловлені зауваження носять переважно уточнюючий характер і не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони переслідують мету запросити автора до наукової дискусії та врахувати зазначені зауваження у подальшій науковій розробці проблематики дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Ольги Іванівни Зінсу є самостійною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

1. Дисертаційна робота **Зінсу Ольги Іванівни на тему «Психолого-правові засади запобігання домашньому насильству в Україні»**, подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні психолого-правових задач запобігання кримінальним правопорушенням в умовах чинного законодавства й реформування інституцій сектору безпеки.

2. Дисертація «Психолого-правові засади запобігання домашньому насильству в Україні» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283 та від 19 травня 2023 р. № 502), наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р. № 759) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 зі змінами від 21 березня 2022 р. № 341 та від 19 травня 2023 р. № 502), а її автор – **Зінсу Ольга Іванівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».**

**Провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Дмитро ТИЧИНА